

Studije

Izvorni članak UDK 141.113(045)Hegel, G. W. F.

doi: [10.21464/fi36410](https://doi.org/10.21464/fi36410)

Primljeno 4. 9. 2016.

Vanja Borš

Suhopoljski put 7/1, HR-10000 Zagreb
vanja.bors@gmail.com

Istinito kao bakantski zanos: uloga i važnost pluriperspektivizma u Hegelovoj misli*

Sažetak

Radom se usmjerava pažnja na ulogu i važnost pluriperspektivizma u misli G. W. F. Hegela. U tu se svrhu iščitava alegorija o istinitom kao bakantskom zanosu, a koja se nalazi u njegovom temeljnom djelu Fenomenologija duha. Također, u tekstu se ukazuje na važnost pluriperspektivizma, odnosno naznačuju i razrađuju se njegove bitne karakteristike da: s jedne strane, omogućuje i potiče na čim neisključiviji i obuhvatniji pristup zbiljnosti, dok, s druge strane, omogućuje i potiče rast i razvoj perspektive, tj. povećanje istinitosti istine.

Ključne riječi

perspektiva, perspektivizam, pluriperspektivizam, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, istina

1. Uvod

Iako su perspektivizam i pluriperspektivizam temeljno obilježje postmoderne, odnosno ishodište različitih smjerova integralna mišljenja, pa tako i sve popularnijeg koncepta integrativne bioetike, želja mi je ovim radom usmjeriti pažnju na ulogu i važno mjesto ideje pluriperspektivizma još u misli Georga Wilhelma Friedricha Hegela. Navedenu ću ideju, u kontekstu Hegela, približiti iščitavanjem njegove alegorije o istinitom kao bakantskom zanosu. Spomenutom se stilskom figurom Hegel temeljno služi za prikaz istine, ali se u njoj iščitava i njegova dijalektička metoda, narativna tehnika korištena u njegovu kapitalnom djelu *Fenomenologija duha* (u kojoj se i nalazi) itd., odnosno, u konačnici, u njoj se iščitava i sama bit Hegelove filozofije (sustava). Naposljetku, u tekstu, tj. kroz navedeno, će se ne samo prikazati nego i temeljno razraditi ideja pluriperspektivizma, odnosno naznačiti njegove dvije temeljne karakteristike, a to su omogućavanje i poticanje: čim neisključivijeg i obuhvatnijeg pristupa zbiljnosti te rasta i razvoja perspektive, odnosno povećanja istinitosti istine.

*

Ovaj rad temeljen je na izlaganju što sam ga održao u Malome Lošinj 17. svibnja 2016.

na simpoziju »Integrativna bioetika i nova epoha« u okviru 15. Lošinskih dana bioetike.

2. Perspektiva, perspektivizam i pluriperspektivizam

Perspektiva je ishodište termina *perspektivizam* i *pluriperspektivizam*. Sama riječ *perspektiva*, od latinskog *perspectiva* (optička), dolazi od glagola *perspicere* kojim se označuje gledati kroz, prozrijeti, razabrati, razotkriti, gledati izbliza, jasno vidjeti¹ itd., dok je njezino »proučavanje i postepeno stjecanje bilo glavna preokupacija čovjeka renesanse« (Gebser, 1985:18), i to temeljno u kontekstu arhitekture, likovne umjetnosti, matematike i optike.

Jean Gebser navodi kako perspektiva predstavlja

»... istaknut izraz emergirajuće svijesti europskog čovjeka petnaestog stoljeća, opipljiv izraz njegove objektivacije svjesnosti o prostoru. Osim iluminiranja prostora, perspektiva ga dovodi čovjekovoj svjesnosti i pruža čovjeku njegovu sebevidljivost.« (Gebser, 1985:18)

U tom kontekstu, s jedne strane, njezin

»Pozitivan rezultat jest konkretizacija čovjeka i prostora (...)«

dok, s druge strane,

»... negativni rezultat jest restrikcija čovjeka na ograničeni segment odakle vidi samo isječak stvarnosti.« (Gebser, 1985:18)

Međutim, u ovome radu, ali i općenito te preneseno govoreći, terminom *perspektiva* (dakle, nevezano za njezino proučavanje i etabliranje) temeljno se označuje gledište (motrište), stajalište, kut (točka), aspekt i sl. s kojeg se što gleda (vidi, motri i sl.), prozire, razabire, razotkriva i sl., odnosno spoznaje i tumači. U svakom slučaju, perspektivno doživljavanje svojstvo je svih osjetnih entiteta, jer »svaki centar snage – a ne samo čovjek – iz sebe konstruira sav ostali svijet, tj. mjeri ga, kuša, oblikuje po svojoj snazi« (Nietzsche, 1988:307), i nije ograničeno samo na ono vizualno.

Nastavno na to imamo termin *perspektivizam*, kovanicu nastalu od termina *perspektiva* i sufiksa *-izam*, što dolazi od latinskog *-isma*, *-ismus*, a kojim se označuje učenje, doktrina, sustav, ideologija, smjer, pokret, praksa i sl. Iako se u okcidentalnoj filozofiji perspektivizam (nastavno na gore navedeno razdoblje pojačane preokupacije perspektivom), kao ideja, sve više osvještuje od renesanse (npr. kod N. Kuzanskog, M. de Montaignea, B. Pascala, G. W. Leibniza, I. Kanta, G. Teichmüllera), vjerojatno je ne samo kao ideja nego i kao termin (njem. *Perspektivismus*) najpoznatiji zahvaljujući ontologiji i epistemologiji Friedricha Nietzschea (vidi npr. Nietzsche, 1988, 2002, 2004), a koji termin najvjerojatnije i stvara.

Perspektivizmom se temeljno označuje da je svaki doživljaj određen svojstvenom perspektivom, odnosno da su spoznavanje i tumačenje određeni perspektivom onog ili one što spoznaje i tumači (usporedi s npr. Nietzsche, 2004). Samim time perspektivizam nam govori i o postojanju mnoštva perspektiva kao izama, odnosno učenja, doktrina, sustava, ideologija, smjerova, pokreta, praksi i sl., kojima se što spoznaje i tumači. Stoga, kao svojevrсни spoznajno-interpretativni relativizam i antidogmatizam, perspektivizam ukazuje na to da postoji mnoštvo različitih perspektiva (koje su temeljno određene prostorom i vremenom) o određenom entitetu, odnosno da ne postoji samo jedna (apsolutna, konačna, savršena i sl.) spoznaja i interpretacija.² Dakle, Nietzscheovim riječima:

»Ima samo perspektivističkog gledanja, samo perspektivističkog 'spoznavanja'.« (Nietzsche, 2004:137)

Naposlijetku, *pluriperspektivizam* jest kovanica nastala spajanjem gore opisanog termina *perspektivizam* i prefiksa *pluri-* koji znači više, nekoliko, mnogo

i sl. Iako je sama ideja, odnosno bit, pluriperspektivističkog pristupa već duže vrijeme poznata i korištena, i to ne samo u filozofiji, prema Hrvoju Juriću (u Pavić, 2014) kao filozofijski se pojam *pluriperspektivizam* artikulira u studenome 2005. godine tijekom simpozija *Filozofija i pluralizam*, što ga je u Zagrebu organiziralo Hrvatsko filozofsko društvo, dok se pionirima njegova određivanja i promoviranja ističu Ante Čović i spomenuti Jurić (npr. Čović, 2006; Pavić, 2014).

Pluriperspektivizmom se označuje uključivanje odnosno integriranje i međudjelovanje čim više različitih perspektiva o onome što se gleda, prozire, razabire, razotkriva i sl., odnosno spoznaje i tumači (usporedi s Čović, 2006; Pavić, 2014). Stoga, ovdje nemamo samo svijest o tome kako postoji mnoštvo različitih perspektiva o određenom entitetu, nego i svijest o nužnosti integriranja, i samim time očitovanja, čim više različitih perspektiva u procesu spoznavanja i tumačenja, odnosno vrednovanja. Samo integriranje različitih perspektiva omogućuje da se s »mnogovrsnim očima i savješću« (Nietzsche, 2002:150) što promatra, razmatra i sl., ali i emergiranje cjelovitije perspektive, odnosno nove istine što je proizvod spomenutog međudjelovanja (hegelovski negacije) različitih perspektiva (istina). No važno je naznačiti da pluriperspektivizam ne polazi od toga da su sve perspektive jednako vrijedne, a kako je to često u postmodernističkim perspektivističkim zastranjenjima, niti mu je namjera one oprečne »pomiriti«, nego naprosto polazi od toga da sve autentične perspektive podjednako zaslužuju da ih se integrira tijekom spoznavanja, odnosno tumačenja.³ Dakle, naspram onog perspektivizma koji, smatrajući sve perspektive jednakovrijednim ili pak bezvrijednim, završava u pukom relativizmu ili radikalnom skepticizmu (što u konačnici predstavljaju ništa drugo do redukcionizam), ovdje se radi o takvom perspektivizmu »koji podrazumijeva interaktivni, odnosno integrativni pluralizam perspektivâ« (Čović, 2006:9), a što omogućuje stvaranje nove perspektive, odnosno istinitije istine.

Dakle, kao što se može uočiti, izdvajaju se dvije temeljne vrijednosti i karakteristike pluriperspektivizma. Jedna je to da potiče na čim neisključiviji i obuhvatniji, odnosno integralniji, pristup zbiljnost (slikovito rečeno potiče prijelaz s ograničene žablje prema »neograničenoj« ptičjoj perspektivi), pri čemu raste senzibilitet prema onom drugom (negativnom),⁴ a što omogućuje razmatranje nekog entiteta kroz više različitih perspektiva. Dok je druga to što susret s onim drugim potiče na stalno propitivanje i stvaranje, odnosno razvoj i razvitak. Upravo u kontekstu ove druge karakteristike, koja smatram da do sada nije dovoljno naglašavana niti teorijski razrađivana, prepoznajem posebnu vrijednost iščitavanja pluriperspektivizma u Hegelovoj misli. Naime, upravo će se u nastavku ovoga teksta pomoću spomenute Hegelove alegorije moći uočiti da se pluriperspektivizmom omogućuje stalni rast i razvoj istine, odnosno povećanje njezine istinitosti.

1
Na ovo (»jasno vidjeti«) njegovo prevode-nje, odnosno na potrebu ovakvog iščitavanja njegova značenja ukazuje Erwin Panofsky (1991:75).

2
Dakle, kada se kaže kako su svi u pravu i da nitko nije u pravu, onda se misli na to kako unutar različitih konteksta postoje različite istine, ali da ne postoji jedna apsolutna istina.

3
Kada bi i postojala kakva u potpunosti bezvrijedna perspektiva ona i kao takva ima vrijednost za integralistički, pluriperspektivistički i sl. nastrojenu osobu, i to čisto za ukazivanje, osvješćivanje i sl. kako što ne misliti, djelovati i sl., odnosno za učenje na njezinim propustima.

4
Dakle, razvija se poštovanje drugačijeg i spremnost na dijalog.

3. Istinito kao bakantski zanos

3.1. Uvodne napomene

Kada se želi naznačiti, približiti, prikazati i sl. određena ideja, koncept i sl. u misli pojedinog/e autora/ice, to se u principu može učiniti »skupljački«, odnosno njihovim iscrpnim nabranjem i lociranjem unutar njegovog/zinog cjelokupnog stvaralaštva (što, ako se želi biti sasvim akribičan i sistematičan, uglavnom prelazi okvire uobičajenog znanstvenog članka, a u konačnici ni ne smatram da pripada filozofiji) ili se to može napraviti iščitavanjem i kontekstualiziranjem pojedinih relevantnih autorovih/ićinih iskaza. Budući da u alegoriji o istinitom kao bakantskom zanosu i sam Hegel na slikovit način sažima svoja promišljanja o istini (dakle, o onom temeljnom predmetu filozofije), ali i zato što se ona nalazi u njegovu temeljnom i ishodišnom djelu, odnosno u *Fenomenologiji duha* koja predstavlja osnovu i neophodno polazište za razumijevanje i snalaženje u cijelom Hegelovu sustavu kao i njegovim narednim radovima, smatram da spomenuta alegorija može predstavljati odličan izvor i za usmjeravanje pažnje na Hegelov pluriperspektivizam. Uostalom, navedena je stilska figura smještena u samom predgovoru *Fenomenologije*, u kojem su temeljno, a ponekad u kontekstu toga djela i jedino, prikazane ili naznačene još neke važne ideje, načela ili koncepti što čine osnovu Hegelove misli, odnosno osvjetljuju ili olakšavaju shvaćanje njegova promišljanja.⁵ Naravno, ovime se nikako ne želi reći da je bilo čije, a kamoli Hegelovo, stvaralaštvo shvatljivo samo iz predgovora ili samo iz alegorije, budući da i sam Hegel kritizira takav pristup nečijoj misli,⁶ nego samo da mogu predstavljati dobro ishodište za pripremu i ukazivanje, u kontekstu alegorije i za dodatno osvješćivanje, na ono što je u nečijoj misli tipično. Dapače, Hegelov je prepoznatljiv obrazac, kako to Theodor Adorno sažima, da:

»Ništa ne može biti shvaćeno izolirano, sve treba biti shvaćeno jedino u kontekstu cjeline, s neugodnim određenjem da cjelina zauzvrat živi jedino u pojedinačnim momentima.« (Adorno, 1993:91)

S druge strane, Hegelovo se pisanje, ali i sam filozofijski sustav, često karakterizira opskurnim, teško čitljivim, nerazumljivim, proturječnim i sl.,⁷ a takve se kritike posebice usmjeravaju na *Fenomenologiju*, koja se ponekad navodi i kao jedno od »najtežih« filozofskih djela. Iako bi se posebice u kontekstu *Fenomenologije* moglo ponuditi nekoliko dodatnih razloga zašto je pisana tako kako je napisana, ovdje ću samo naznačiti (jer nije mjesto za njezinu detaljnu analizu) da je ona, kao i ostala Hegelova djela, velikim dijelom namjerno tako pisana. Naime, kako bi čitatelja/icu oslobodio površnosti, banaliziranja i sl., odnosno pukog redukcionizma u spoznavanju Hegel se, općenito, služi različitim strategijama: zakučastim stilom, metaforama (alegorijama, parabolama i sl.), dijalektičkom metodom, nepoštivanjem postavljenog slijeda prikazivanja itd. Odnosno, insistira na pažljivom, strpljivom i višestrukom iščitavanju i promišljanju, a što smatra da se ne potiče pukim pojednostavljivanjem, shematizacijom i sl. U tom smislu, posebice za Hegelove tekstove vrijedi Nietzscheov (2004:17) savjet, iz predgovora *Uz genealogiju morala*, da trebamo biti gotovo kao krave te naučiti preživati jer ono što je pročitano ne znači da je odmah i odgonetnuto, odnosno ukazuje nam da je jedna stvar čitati, a sasvim druga iščitati, odnosno shvatiti. Kao što navedoh, Hegel naznačuje važnost takvog pomnijog i višestrukog čitanja jer na taj način pročitano, odnosno filozofijski stav dovodi do toga da

»... mišljenje iskušava da je drugačije mišljeno nego što je ono mislilo, a ta korekcija njegova mišljenja prisiljava znanje da se vrati na stav i da ga sad drugačije shvati.« (Hegel, 1987b:45)

To »preživljanje«, koje Nietzsche izvorno navodi u kontekstu svojeg često korištenog aforističkog stila, posebnu vrijednost ima kod metafora (alegorija, parabola i sl.) jer

»Razumijevanje je metafore kao odgonetavanje šifre ili razmršivanje zagonetke.« (Black, 1962:32)

Dapače, osim poticanja na promišljanje, kontempliranje itd., metaforama i sl., naspram suhoparne i krute apstraktne konceptualizacije, slikovitije se i življe približava sama bit predstavljanog, odnosno kako to Arthur Schopenhauer (Schopenhauer, 1986) naznačuje, u kontekstu njihova korištenja kod pisane riječi, one pobuđuju ono intuitivno.⁸ No treba naznačiti da Hegel, za razliku od npr. Nietzschea, ne »divinizira« metafore, niti mu one služe kako bi prikrio nedostatak/manjkavost/nerazrađenost sadržaja (kako bi se, primjerice, mogla iščitati Aristotelova kritika, u prvoj knjizi *Metafizike*, korištenja metafora kod pojedinih tzv. predsokratovaca /npr. Wood, 2015/), nego mu, u biti, služe kao dodatni poticaj na spekulativno spoznavanje. Tako Hegel (2011:356) navodi da

»Kao svrhu i smisao metaforičke diktije općenito valja (...) smatrati potrebu i moć duha i duše koji se ne zadovoljavaju s onim jednostavnim, skromnim, uobičajenim nego nadilaze to kako bi nastavili dalje u nešto drugo i različito i dvostruko povezali u jedno (...)«;

jer

»Ono *spekulativno* ili *pozitivno-umno* shvaća jedinstvo određenja u njihovu suprotstavljanju.« (Hegel, 1987a:101)

U svakom slučaju, kako je i naznačeno, upravo se moje iščitavanje Hegelova pluriperspektivizma, u ovom tekstu, temeljno usmjerava na jednu takvu stilsku figuru, odnosno na nešto što zahtijeva »preživljanje«, ali i otvara bogatstvo interpretacija, asocijacija,⁹ analogija i sl.

5

Svakako, ovdje treba naznačiti da taj dio *Fenomenologije* ne predstavlja klasičan predgovor, i to ne samo zato što je pisan na kraju, odnosno onda kada je Hegel završio cijelo djelo (npr. Hyppolite, 1974), nego i zato što po svojem sadržaju (koji u principu ne prati sadržaj knjige i ne otkriva sve njezine bitne zaključke) na svojevrsan način predstavlja djelo za sebe.

6

Hotimičnost izbjegavanja pisanja klasičnog predgovora, uvoda i sl., odnosno kritiku »spoznavanja« samo na temelju predgovora i uvoda (u kojem se nalaze opća načela, zaključci i sl.) umjesto čitanja cijelog djela, tj. kritiku prelaženja puta u »kućnom kaputu« iskazuju i sljedeće Hegelove (1987b:5) riječi: »Jer stvar nije iscrpljena u njezinu *cilju*, nego u njezinu *izvođenju*, niti je *rezultat* zbiljska cjelina, nego je on to zajedno sa svojim *postajanjem*; cilj za sebe jest ono neživo opće, kao što je tendencija puko previranje kojemu još nedostaje njegova zbiljnost, a goli je rezultat leš koji je iza sebe ostavio tendenciju.«

7

Tako, primjerice, Adorno (1993:89) u ogledu znakovita naziva *Skoteinos ili kako čitati Hegela* navodi: »U carstvu velike filozofije Hegel je bez sumnje jedini kod koga se ponekad doslovice ne zna i ne može uvjerljivo odrediti o čemu je govoreno, i kod koga ne postoji

jamstvo da je takva prosudba uopće moguća.« Dok William James (1882:193) navodi: »Njegov sustav nalikuje mišolovki, u kojoj, ako jednom prođete vrata, možete biti izgubljeni zauvijek. Sigurnost leži u neulaženju.«; kao i to da je Hegelovu filozofiju »bolje nego ikada prije« (James, 1882:206) shvatio tek pod utjecajem dušikova oksida (N₂O), opojnog plina poznatog i kao rajski plin ili plin smješakavac.

8

Nastavno na navedeno (uz naznaku /zbog same lokacije ove fusnote/ kako ne ciljaj na Schopenhauera), prilika je kratko naznačiti i to da koliko god se ponekad navodila tobožnja suhoparnost Hegelova stila, smatram da tome nikako nije tako, te da dolazi od onih što ga nisu ni čitali ili su pokušali ali ga nisu ni malo razumjeli, budući da, uz sve ostalo, prožetost metaforama, alegorijama, parabolama i sl. (vjerojatno je najpoznatija ona o gospodaru i robu), ali i ironijom, pruža dodatnu draž i uzbudljivost čitanja i iščitavanja Hegelovih tekstova.

9

Uostalom Adorno (1993:141), općenito, navodi: »Hegel može biti čitan jedino asocijativno. Na svakom mjestu osoba mora pokušati dopustiti onoliko mnogo mogućnosti za ono što je mišljeno, onoliko mnogo veza prema nečem drugom, koliko može izniknuti.«

3.2. Alegorija o istini

Stoga, ako se sada usmjerimo na 47. paragraf spomenutog predgovora *Fenomenologije duha*, naići ćemo u kontekstu promišljanja o istini, odnosno o onome što je po istini ili na istinit način, i sljedeće:

»Tako je ono istinito bakantski zanos, u kojem nema člana koji ne bi bio opijen; a kako se svaki član, tim što se izdvaja, isto tako neposredno razrješava, taj je zanos također providno i jednostavno mirovanje.« (Hegel, 1987b:32)¹⁰

3.3. Bakho

No prije negoli prijedem na tumačenje navedene Hegelove alegorije, smatram bitnim u nekoliko rečenica sažeto približiti, odnosno podsjetiti na neke od temeljnih pojmova koji se u njoj pojavljuju, a što će olakšati samo iščitavanje. Tako je Bakho (*Bákhos*) nitko drugi do starogrčki bog Dioniz (*Diónysos*); odnosno, to je samo jedna od inačica njegova imena, možda poznatija preko rimske mitologije. No ovdje se radi o grčkom Bakhu jer se smatra (npr. Harris, 1997b) da Hegel za svoju alegoriju inspiraciju pronalazi u poznatoj Euripidovoj drami *Bakhe*. U svakom slučaju, čisto temeljno, odnosno nama za potrebe ovog iščitavanja najznačajnije, Bakho je, uz sve ostalo, simbol: onog životnog (prirodnog); plodnosti; neuništiva (vječnog) života; rasta; obnavljanja; preoblikovanja; produhovljenja; razaranja, odnosno razbijanja ograničenja, sputanosti i tabua; oslobađanja; mnoštva oblika i integriranja suprotnosti, odnosno jedinstva (npr. Chevalier i Gheerbrant, 1987; Nietzsche, 1997; Taylor-Perry, 2003). Bakhu u čast održavale su se svečanosti koje se nazivaju bakanalijama, između ostaloga (a nama u kontekstu ovog iščitavanja bitno) bile su obilježene pijankama i zanosom, mahnitošću i sl. (uz podsjećanje da je Bakho poticatelj zanosa kao i bog vina, tj. vinove loze, a samo se vino smatralo njegovom krvlju), dok se bakantima i bakantkinjama (bakanticama, bakhama) nazivaju njegovi/e štovatelji/ce, odnosno osobe što sudjeluju u bakanalijama.

3.4. Iščitavanje pluriperspektivizma¹¹

Stoga, ako se vratimo na Hegelovu alegoriju, imamo bakanaliju, i to u stanju bakantskog zanosa (*der bacchantische Taumel*), što je metafora za ono istinito (*das Wahre*), gdje su svi/e članovi/ice ili bakanti/kinje opijeni/e (*an dem kein Glied nicht trunken ist*) svojim istinama i zaslijepljeni/e (krajnje neumjereni/e kako to bakanti/kinje i jesu)¹² misle o značaju, vrijednosti i sl. tih istina. Dakle, prije svega, vidimo kako imamo okupljanje bakanata/kinja, što su metafore za različite (mikro)perspektive sa svojim (mikro)istinama, odnosno, ništa drugo do spomenuto pluriperspektivističko *integriranje* mnoštva različitih perspektiva (Bakho kao simbol integriranja), a čime se ostvaruje mogućnost promatranja i razmatranja nečega kroz različita gledišta, stajališta i sl. te bogatiji i obuhvatniji uvid o nečemu.

Međutim, navedenom opijenošću i zaslijepljenošću vlastitim istinama, odnosno, na taj način, određenošću i različitosti svaki/a se bakant/kinja (mikro/perspektiva i /mikro/istina) izdvaja (*absondert*), a samim time dolazi do njihova *međudjelovanja*, odnosno negacije i neposrednog razrješavanja (*unmittelbar auflöst*). Uz naznaku kako se zaista radi o međudjelovanju jer na ovaj (dijalektički) način

»Nešto postaje nečim drugim, ali ovo drugo i samo je nešto, dakle i ono postaje nečim drugim.« (Hegel, 1987a:111)

U svakom slučaju, očito je kako se tu ne radi o pukom perspektivizmu, odnosno ispraznom relativizmu rastavljenih perspektiva (bakanata/tkinja), nego pluriperspektivizmu jer pri susretu, odnosno spomenutom *integriranju* mnoštva različitih perspektiva (bakanata/tkinja) i istina dolazi do njihove *interakcije*, odnosno propitivanja i sl., a što su (kao što je ranije naznačeno) bitni momenti pluriperspektivizma.

Navedeno razrješavanje, ili ukidanje, bakantskog čvrstog, konačnog, jednostranog i sl. određenja, odnosno samoopijenosti i samozaslijepljenosti bakanata/tkinja vlastitim istinama, njihovo je svojevrsno nestajanje, pa se može reći kako na mjesto razriješenog/e bakanta/kinje dolazi novi/a bakant/kinja (/mikro/perspektiva sa svojom /mikro/istinom). No preciznije govoreći, tu se zapravo radi o nadogradnji, odnosno nastajanju kao transcendiranju i integriranju (hegelovski *Aufhebung*¹³); dakle, imamo situaciju da se bakanti/kinje, odnosno (mikro)perspektive/(mikro)istine navedenom interakcijom, zapravo dijalektičkim procesom, usavršavaju, razvijaju, postaju istinitije i sl. (naveo sam kako Bakho simbolizira ne samo razaranje, tj. razbijanje ograničenja, sputanosti i sl. /u našem slučaju postojeće perspektive i istine/, i oslobađanje nego i plodnost, rast, razvoj i preoblikovanje), te kao svojevrsno »*jedinstvo razlikovnih određenja*« (Hegel, 1992:120) služe kao dio buduće perspektive, odnosno stalno razvijajuće istine. Uostalom, Hegel (1987b:32) i naznačuje da se radi o nastajanju i nestajanju, ali koje »sâmo ne nastaje i ne nestaje, nego je po sebi i sačinjava zbiljnost i kretanje života istine«. U svakom slučaju, na navedeni se način ono istinito, odnosno istina (bakanalija) održava i razvija *ad infinitum* (Bakho kao simbol neuništiva /vječnog/ života), te kao takva predstavlja negaciju svih konačnih bakanata/tkinja, odnosno (mikro)perspektiva i (mikro)istina.

Spomenuti se proces stalnog nastajanja i nestajanja, odnosno rasta i razvoja istine (a zahvaljujući pluriperspektivnosti!) može slikovito približiti i pomoću još jedne poznate Hegelove alegorije (iz drugog paragrafa *Fenomenologije*), odnosno one o rastu i razvitku od pupoljka preko cvijeta do ploda. Naime, to je, također, proces gdje jedan oblik zamjenjuje drugi, odnosno iz jednog oblika raste i razvija se drugi, dakle, u našem kontekstu, jedna perspektiva (istina) dolazi na mjesto, tj. emergira iz, druge perspektive (istine), tako da se navedeni oblici (bivše i sadašnje perspektive), ne samo međusobno razlikuju nego i negiraju, odnosno »i uzajamno potiskuju kao nepodnošljivi« (Hegel, 1987b:4). Međutim, bitno je naznačiti kako zajedno čine organsko jedinstvo u kojem sve skupa perspektive (kao i oblici u spomenutoj metafori pupoljka, cvijeta i ploda) nisu u proturječju, nego u odnosima međuovisnosti i nužnosti.

10

»Das Wahre ist so der bacchantische Taumel, an dem kein Glied nicht trunken ist; und weil jedes, indem es sich absondert, ebenso unmittelbar [sich] auflöst, ist er ebenso die durchsichtige und einfache Ruhe.« (Hegel, 1980:46)

11

Naznačio bih (na stranu ovog jedinstvenog /posebice u kontekstu pluriperspektivizma/) kako me čudi što u onim pokušajima analiziranja ili iščitavanja navedene alegorije, što su mi bili dostupni, autori (npr. Findlay, 1976; Kainz, 1995; Harris, 1997a) očito nisu uočili da ona naznačuje i Hegelova tri momenta (apstraktni ili razumski, dijalektički ili negativno-umski i spekulativni ili pozitiv-

no-umski) svega logički-realnoga, odnosno »svakog pojma ili svega istinitoga uopće« (Hegel, 1987a:100), a spoznavanje čega mi je i olakšalo cjelovitije i jasnije iščitavanje same alegorije. Dapače, upravo zbog tog previda smatram da su neki u svojim tumačenjima sasvim nepotrebno »dodavali« pojedine stvari (npr. pijani stupor, padanje bakanata/tkinja na pod i sl.) samoj »priči«.

12

Sjetimo se samo spomenute Euripidove (1988) drame i Agavine mahnitosti kada je bila uvjeren da u ruci drži glavu lava, a ne vlastita sina.

13

Negation, Aufbewahrung i Erhöhung.

Drugim riječima, slikovito, imamo istinu (cjelinu) kao »krug krugova, od kojih je svaki nužan moment, tako da sustav njihovih osebnih elemenata čini cijelu« istinu »koja se isto tako pojavljuje u svakome pojedinome« (Hegel, 1992:56).

Naposljetku, upravo u kontekstu navedenog jedinstva, odnosno kruga krugova, ako se vratimo iščitavanju samog kraja naše temeljne (prve) alegorije, vidimo da Hegel navodi kako bakantski zanos (ono istinito), odnosno istina, kao cjelina jest, također, i providno i jednostavno mirovanje (*durchsichtige und einfache Ruhe*). A to je upravo zahvaljujući spomenutom stalnom kretanju (dijalektičkom procesu), odnosno nestajanju i nastajanju bakanata/tkinja, odnosno konačnih (mikro)perspektiva s njihovim (mikro)istinama, te uz naznaku kako se ono prošlo (»nestalo«), što se u tom kretanju razlikuje, *sjeća* te je temeljan dio sadašnjeg i budućeg (dakle, opet imamo ono što Hegel naziva *Aufhebung*).¹⁴

3.5. Hegel i pluriperspektivizam

Iz iznesenoga vidimo kako se za Hegela istina sastoji (i proizlazi) od mnoštva različitih perspektiva, odnosno istina. No ovdje je bitno naznačiti kako se tu ne radi o perspektivama samo onog znanstvenog, nego o svim mogućim perspektivama, prema tome i tzv. svjetonazorskim istinama, a što je naznačeno upravo metaforom Bahka, kao onog što personificira život i životno,¹⁵ ali, kao što sam i naznačio, i integrira suprotnosti, odnosno ujedinjuje (dakle, kao bog mnoštva oblika iliti *Polymorphos*). Uostalom, znamo da se za Hegela znanost, odnosno termin *Wissenschaft* odnosi na sustavsko znanje o cijeloj zbiljnosti, dakle na znanje (sustav) što nastoji integrirati sve moguće perspektive, a ne samo na ono što se danas misli terminom *znanost*, nevezano misli li se pri tome samo na prirodne znanosti (tzv. *hard sciences*) ili/i društvene i humanističke znanosti (tzv. *soft sciences*). U svakom slučaju, Hegel naznačuje da

»Filozofiranje *bez sustava* ne može biti ništa znanstveno; osim toga što takvo filozofiranje za sebe izražava više nešto subjektivno, ono je po svojem sadržaju slučajno. Sadržaj ima samo kao moment cjeline svoje opravdanje, ali izvan istoga samo neosnovanu pretpostavku ili subjektivnu izvjesnost«,

odnosno kako je

»... princip svake istinske filozofije da sadržava u sebi sve posebne principe.« (Hegel, 1992:56)

Dakle znanošću, odnosno svojom filozofijom (misli) Hegel nastoji integrirati sva postojeća znanja (uključuje različite perspektive ne samo danog trenutka nego i onog prošlog tj. povijesnog),¹⁶ bez da bi se (u tom integriranju) što omalovažavalo, isključilo, odnosno smatralo nebitnim jer upravo se istina kao takva »destilira« i čini istinitijom zahvaljujući navedenoj pluriperspektivnosti, odnosno stalnom susretanju različitih perspektiva i njihovim negacijama, prema tome, samim dijalektičkim procesom.

Kao što navedoh, očito je kako kod Hegela nemamo puki relativizam (perspektivizam), nego integriranje i interakciju, odnosno negaciju i kretanje¹⁷ (pluriperspektivizam), nemamo stav: svi su isti, nego, naprosto, neke su istine (perspektive) vrijednije (istinitije) i idu dalje. Stoga, naspram puke monoperspektivnosti, odnosno redukcionizma što vodi do toga da u konačnici imamo situaciju »noći u kojoj su sve krave crne«, odnosno naspram puke monoperspektivističke inertnosti i umrtvljenosti (naime, ako se perspektiva/istina

izolira, tj. stoji sama za sebe ona ne samo što se neće razvijati nego se neće ni propitivati), samodovoljnosti i taštine (npr. poznato je burno reagiranje sciјentističke monoperspektivnosti prema drugim perspektivama), ovdje zahvaljujući pluriperspektivizmu, dakle susretu i zadržavanju pažnje na onom negativnom, a ne njegovu ignoriranju, imamo bogatstvo perspektiva. Takvo što ne samo da pruža cjelovitiji uvid o onome što se razmatra nego omogućuje i stalni razvoj i razvitak istine (perspektive), to jest stalno povećanje njezine istinitosti. Dakle, vidimo kako takav pristup istini neprekidno rađa nešto novo i vrijedno, odnosno »ono negativno preobrće u bitak«. (Hegel, 1987b:23)

4. Umjesto zaključka

Izloženo ukazuje ne samo na važnost i značaj pluriperspektivizma u Hegelovoj misli nego i općenito za razvoj istine, odnosno povećanje istinitosti. Samim time jasna je vrijednost integralističkih naspram redukcionističkih, kako puko atomističkih tako puko holističkih, pristupa zbiljnosti. Uostalom, jedino neisključiv pluriperspektivistički pristup zbiljnosti omogućuje ne samo ljudski rast i razvoj nego i opstanak, a što nam potvrđuje i povijest. Naime, opstanak i istinski, odnosno zdravi rast i razvoj (u svim područjima) zbivao se samo tamo gdje je postojala otvorenost naspram onog drugog, odnosno prema različitim perspektivama (npr. dovoljno se samo sjetiti koju su važnu ulogu za razvoj civilizacije imala antička trgovačka središta /luke i sl./, tj. mjesta u kojima je postojao stalan susret s onim drugim), dok su izoliranost, isključivost i jednoulje, odnosno ništa drugo do totalitarizam, vodili u stagnaciju i propadanje. Stoga, budući da živimo u vremenu u kojem se u gotovo svim područjima života sve mahovitije nameću isključivi i redukcionistički pristupi, osvješćivanje i primjena ideje pluriperspektivizma čini se sve nužnijom.

14

Zbog izvjesnog stupnja hermetičnosti te u cilju boljeg razumijevanja, navedenu ću svojevrsnu dvostrukost, tj. mirovanje i kretanje bakantskog zanosa, ili onog istinitog, približiti i s opipljivijim primjerima. Primjerice, nečiji organizam stoji, sjedi ili leži, odnosno djeluje kao kompaktna mirujuća cjelina, ali se zapravo kao takav održava stalnim »unutarnjim« kretanjem, tj. metabolizmom; dakle, on je stalno nastajanje (anabolizam) i nestajanje (katabolizam), a što omogućuje navedeno »mirovanje«, odnosno postojanost organizma kao cjeline, kao što je to i u slučaju spomenutog mirovanja bakantskog zanosa, tj. same istine. Također, imamo i zgodnu Hegelovu metaforu kretanja oko osovine iz 169. paragrafa *Fenomenologije*, kod koje se različiti elementi osovine okreću, odnosno mijenjaju položaj, ali je zato ona stalno na mjestu, tj. miruje. U svakom slučaju, iz iznesenog je uočljivo da navedena dvostrukost nije nešto samokondiktorno, nego je u skladu sa So-

kratovim (Platon, 2009:186, 436b) »da jedno isto ne će u istom smislu ili u istom odnosu činiti ili trpjeti u isti čas protivno« jer npr. kod spomenute osovine (kao i u Sokratovu primjeru zvrka) uspravna joj os miruje, dok se obodom okreće.

15

Inače, Hegel je vrlo kritičan prema pukom shematizmu, formalizmu, pukim apstrakcijama, matematizaciji i sl.

16

Uostalom, naznačuje kako: »Po vremenu posljednja filozofija jest rezultat svih prethodnih filozofija i mora stoga sadržavati principe svih; ona je zato, ako je inače filozofija, najrazvijenija, najbogatija i najkonkretnija.« (Hegel, 1987a:43)

17

»Istina je njezino kretanje po sebi samome (...).« (Hegel, 1987b:33)

Literatura

- Adorno, Theodor W. (1993). »Skoteinos, or How to Read Hegel«, Adorno, Theodor W. (1993). *Hegel: Three Studies*, Cambridge (MA): The MIT Press, str. 89–148.
- Black, Max (1962). *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*, Ithaca (NY): Cornell University Press.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain (1987). *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Čović, Ante (2006). »Pluralizam i pluriperspektivizam«, *Filozofska istraživanja* 101 (1/2006), str. 7–12.
- Euripid (1988). »Bakhe«, u: *Sabrane grčke tragedije / Eshil, Sofoklo, Euripid*, Beograd: Kosmos, str. 307–325.
- Findlay, John N. (1976). »Analysis of the Text«, Hegel, Georg W. F. (1976). *Phenomenology of Spirit*, Oxford: Oxford University Press, str. 495–591.
- Gebser, Jean (1985). *The Ever-Present Origin*, Athens (OH): Ohio University Press.
- Harris, Henry S. (1997a). *Hegel's Ladder I: The Pilgrimage of Reason*, Indianapolis (IN): Hackett Publishing Company, Inc.
- Harris, Henry S. (1997b). *Hegel's Ladder II: The Odyssey of Spirit*, Indianapolis (IN): Hackett Publishing Company, Inc.
- Hegel, Georg W. F. (2011). *Predavanja iz estetike, I*, Zagreb: Demetra.
- Hegel, Georg W. F. (1992). *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, Gesammelte Werke 20, Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Hegel, Georg W. F. (1987a). *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hegel, Georg W. F. (1987b). *Fenomenologija duha*, Zagreb: Naprijed.
- Hegel, Georg W. F. (1980). *Phänomenologie des Geistes*, Werke 3, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hyppolite, Jean (1974). *Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit*, Evanston (IL): Northwestern University Press.
- James, William (1882). »On Some Hegelisms«, *Mind* 26 (7/1882), str. 186–208. doi: <https://doi.org/10.1093/mind/os-vii.26.186>.
- Kainz, Howard (1995). »Hegel on the Bacchanalian Revel of Truth«, *Philosophy & Rhetoric* 28 (2/1995), str. 146–152.
- Nietzsche, Friedrich (2004). *Uz genealogiju morala*, Zagreb: AGM.
- Nietzsche, Friedrich (2002). *S onu stranu dobra i zla: predigra filozofiji budućnosti*, Zagreb: AGM.
- Nietzsche, Friedrich (1997). *Rođenje tragedije*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Nietzsche, Friedrich (1988). *Volja za moć: pokušaj prevrednovanja svih vrijednosti*, Zagreb: Mladost.
- Panofsky, Erwin (1991). *Perspective as Symbolic Form*, New York (NY): Zone Books.
- Pavić, Željko (2014). »'Pluriperspektivizam' – slučaj jedne natuknice u *Filozofskome leksikonu*«, *Filozofska istraživanja* 136 (4/2014), str. 577–600.
- Platon (2009). *Država*, Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o.
- Šopenhauer, Artur [Schopenhauer, Arthur] (1986). *Svet kao volja i predstava, I*, Novi Sad: Matica srpska.
- Taylor-Perry, Rosemarie (2003). *The God Who Comes: Dionysian Mysteries Revisited*, New York (NY): Algora Publishing.
- Wood, S. Matthew (2015). *Aristotle and the Question of Metaphor*, disertacija, Ottawa: University of Ottawa, Faculty of Arts, Department of Philosophy. Dostupno na: https://www.ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/32476/1/Wood_Matthew_2015_thesis.pdf, (pristupljeno 7. 8. 2016.).

Vanja Borš

**The True as a Bacchantic Ecstasy:
The Role and Importance of Pluriperspectivism in Hegel's Thought**

Abstract

In this work I direct attention to the role and importance of pluriperspectivism in the thought of G. W. F. Hegel. For that purpose, I read (interpret) the allegory about the true as a bacchantic ecstasy, which can be found in his fundamental work Phenomenology of Spirit. Also, in the text I indicate the importance of pluriperspectivism, that is, point out and elaborate its essential characteristics: on the one hand, it allows and encourages the more unexclusive and more embracing approach to the reality while, on the other hand, it allows and encourages the growth and development of perspective, that is, the increase of the truthfulness of truth.

Key words

perspective, perspectivism, pluriperspectivism, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, truth